

BLAŽ ŠTANGELJ

Slovenska centralna vojno partizanska bolnica*

Začetki in značilnosti Slovenske centralne vojno partizanske bolnice (SCVPB)

Spomladi 1942 se je zaradi intenzivnejše dejavnosti partizanske vojske pokazala potreba po ureditvi stalne zdravstvene oskrbe za partizanske ranjence in bolnike. Postopoma je do konca maja 1942 iz okupirane Ljubljane odšla prva skupina zdravstvenih delavcev (15 zdravnikov, 1 medicinec in 1 zobotehnik), ki so se pridružili partizanski vojski. Začetek organizacije zdravstvene oskrbe za ranjence in bolnike v Kočevskem rogu je pomenila konferenca v začetku junija 1942 v Tisovcu v Suhi krajini, kjer so se nekateri zdravniki srečali s predstavniki vodstva partizanske vojske. Dr. Pavla Lunačka - Igorja so na tem srečanju določili, naj v Kočevskem rogu najde primeren prostor in tam uredi bolnico. Odločil se je za gozdarsko kočo na Daleč hribu, kjer so do sredine junija 1942 uredili bolnico ter nato sprejeli prve ranjence. Formalno je bila ta bolnica ustanovljena 22. junija 1942 kot sanitetna postaja 11. Določena je bila za sprejemanje težjih ranjencev in imenovati so jo začeli Centralna. Delovala je do 16. avgusta 1942, ko jo je med ofenzivo našla in požgala italijanska vojska. Osebe in pacienti so se pred tem umaknili v skrito vrtačo pod Daleč hribom in tam brez žrtev preživeli ofenzivo.¹ Ta je bila znak, da je treba bolnice graditi na skritih lokacijah v gozdovih, stran od

* Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0281: *Politična zgodovina*, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

¹ Lunaček, *Kako sem prišel v partizane*, str. 119–120, str. 122–127. Jarc, *Partizanski Rog*, str. 246–250. Konjajev, *Zvestoba Hipokratu*, str. 86–87, str. 90–92. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*, str. 14–15, str. 33–34. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 38–41, str. 45–47. Novak, *Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe*. Knjiga 1, str. 18–22.

objektov, studencev in znanih kraških jam, vrisanih na vojaške zemljevide.² Graditi so začeli konspirativne partizanske bolnice, ki »so bile ure hoda oddaljene druga od druge, nekatere so stale na težko dostopnih mestih, druge pa komaj za lučaj od poti – skratka tam, kjer bi jih najmanj pričakoval. V tem je bila njihova varnost.«³

Za prikrivanje objektov bolnice, poti do njih in sledi hoje ter prinašanje materiala in ranjencev so izvajali vrsto ukrepov, ki so jih imenovali konspiracija. Njihovo dosledno izvajanje je omogočilo največjo varnost vsake bolniške postojanke.⁴ Pot v bolnico, ki se je odcepila od znane steze ali kolovoza, je morala biti neopazna. Tako so prvi del skrivne poti v bolnico naredili skozi gosto grmovje, čez ležeč hlod ali skale brez mahu, pomagali so si tudi z deskami. Morebitne sledi so zakrili oziroma zakamuflirali.⁵

Slika 1: Dvižna lestev za dostop do ene od postojank v Kočevskem rogu (Foto: neznan. Hrani: MNZS, inv. št. 1094/36).

V snegu so izvajali posebne ukrepe za prikrivanje sledi ali pa so bolnice zasnežili. To je pomenilo, da so jih napolnili s pacienti, založili s potrebščinami in hrano ter nato ves transport do njih prekinili do pomladi oziroma dokler sneg ni skopnel. Ukrep zasnežitve bolnice so določili za vsako bolnico posebej ali za več skupaj, glede na število ranjencev, potrebe in zaloge hrane. Za dostop do bolnice v snegu so naredili krožne poti, ki bi morebitnega sovražnika odvedle stran od bolnice. Skrita pot v bolnico se je

² Jarc, *Partizanski Rog*, str. 251. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 21.

³ Milčinski, *Mi pa nismo se uklonili*, str. 409.

⁴ Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 35. Rifelj, Saje, Štangelj, *Zdravljeni v zavetju gozda*, str. 25. AS 1860, š. 14, p. e. 281, Okrožnica, 6. 12. 1943.

⁵ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 251, 259. AS 1860, š. 42, p. e. 730, Uprava SCVPB, 1. 7. 1943, Hišni red na postojanki.

odcepila od krožne poti. Odcep je moral biti še posebno zakrit. Pri tem so si pomagali tudi z dviznimi mostički ali lestvami. Sledi so zakrivali s sejanjem snega skozi sito ali mrežo za posipavanje peska ali pa so ga zgladili z metlo. Pri tem je bila potrebna iznajdljivost, da ni bilo mogoče opaziti razlike med nasutim in naravno zapadlim snegom.⁶

Gradbeni material za postavitev lesenih objektov bolnic in njihovo opremo so pridobili iz gozda (smrekova debla za bruna in skodle, lubje) in opuščenih ter požganih vasi (žebliji, okna, vrata, opeka in plošča za štedilnik).⁷

Osnovni objekt bolnice je bila baraka za ranjence. Od začetka je bilo v njej tudi osebje. V prvih dveh konspirativnih bolnicah, ki sta bili zgrajeni jeseni 1942, je baraka v tlorisu merila 6 x 6 metrov.⁸ Ugotovili so, da te mere osnovne barake niso najustrežnejše. Spomladi 1943, ko so gradili nove bolnice, so gradili osnovno barako za ranjence v velikosti 10 x 7 metrov, z ločenimi ležišči, dvignjenimi od tal, mizo na sredini, polico nad ležišči ter policami za sanitetni material in instrumente.⁹ V tistem času se je oblikoval način gradnje oziroma tip barak, ki so jih izdelovali v konspirativnih partizanskih bolnicah v Kočevskem rogu, kar dr. Janez Milčinski - Peter opiše takole: »*Le ta je bila okrog 10 metrov dolga, do 7 metrov široka in 2 do 3 metre visoka. Streha je na obeh daljših straneh segala skoro do tal; na enem koncu so bila vrata, na drugem okno. Razen okna na koncu so bile vir dnevne svetlobe še line v strehi. Stene so bile iz grobo obtesanih debel, streha iz skodel. Takšna baraka, postavljena v dno globače, pokrita povrh strehe s smrečjem, je res mogla ostati neopažena, dokler nisi z nosom trčil ob njo.*«¹⁰

Vsako bolnico je sestavljalo več lesenih barak oziroma objektov, ki so jih gradili postopoma, v skladu s potrebami in materialom, ki je bil na voljo. Poleg osnovne barake so zgradili kuhinjo, skladišča, nadstreške in barako za osebje. V nekaterih bolnicah so leta 1944 zgradili tudi operacijsko barako in dodatne barake za paciente. V okolici bolnic so zgradili podzemna skrivališča oziroma bunkerje za primer nevarnosti. Število objektov se od bolnice do bolnice razlikuje.¹¹

Pozornost so posvečali tudi dimu, ki bi bolnico lahko izdal. Temu so prilagodili čas kuhanja in kurjenja peči za ogrevanje. To so morali občasno omejiti na nočni in zgodnji

⁶ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 251. Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 409. Lunaček, Kako sem prišel v partizane, str. 130. Rifelj, Saje, Štangelj, *Zdravljeni v zavetju gozda*, str. 26–27. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 21–22. AS 1860, š. 14, p. e. 287, Okrožnica Glavne uprave SVPB VII. korpusa, 27. 11. 1944. AS 1860, š. 16, p. e. 337, Uprava SCVPB, 17. 11. 1943, Postojanki Jelenbreg, navodila v snegu.

⁷ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 407–408.

⁸ Lunaček, Kako sem prišel v partizane, str. 127–128.

⁹ AS 1860, š. 85, p. e. 961, Lunaček: Kako sem prišel v partizane, str. 18.

¹⁰ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 407–408.

¹¹ AS 1860, š. 87, p. e. 989, Tehnično poročilo o gradnji konspirativnih bolnic. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 35. Jarc, *Partizanski Rog*, str. 264.

jutranji čas. Pomagali so si tudi tako, da so dim po ceveh speljali med skale, pokrite z dračjem in mahom. Dim se je tako ohladil in se ni dvigal nad drevesne krošnje. Les za gradnjo in kurjavo so morali prinesiti iz daljne okolice bolnice, da bi bližnja okolica bolnice ostala nespremenjena in da bi nanjo kazalo čim manj sledi. Obenem je bila težava v tem, da so se v okolici bolnice povečale sledi, ki so kazale na njeno prisotnost.¹²

Sprejem ranjencev in bolnikov je potekal prek javk. To so bila dogovorjena mesta, do koder je vojaška enota prinesla ali z vozovi pripeljala ranjence in bolnike. Iz javke do bolnice jih je, z zavezanimi očmi, preneslo ali pospremila osebje bolnice. Ozdraveli so na isti način, v zgodnji jutranjih urah, pred sončnim vzhodom, odhajali iz bolnice.¹³

Na območju Kočevskega roga je med oktobrom 1942 in majem 1945 delovalo več konspirativnih bolnic, ki so jih večinoma imenovali postojanke ali oddelki. Različno oddaljene druga od druge so bile postavljene na območju s premerom 15 kilometrov. Vsaka je imela svoje vodstvo, bolničarje in pomožno osebje. Povezane so bile pod nazivom Slovenska centralna vojno partizanska bolnica (SCVPB) in imele enotno upravo, torej Upravo SCVPB. SCVPB je imela več razvojnih stopenj. Uvajali so razne izboljšave, tako pri zdravljenju ranjencev in bolnikov kot pri opremljenosti in gradnji posameznih postojank. Uprava SCVPB je skrbela za organizacijo postojank, pošiljala razne dopise in navodila, razporejala zdravstveno in pomožno osebje ter obveščala postojanke o nevarnosti prihoda sovražnika. Vodila sta jo upravnik, ki je bil zdravnik,¹⁴ in politkomisar. Enako sta posamezno postojanko vodila vodja postojanke, ki je bil navadno zdravnik, lahko tudi dobro izučeni bolničar, in politkomisar. Vodstva postojank in Uprave SCVPB so se srečevala na mesečnih konferencah, na katerih so obravnavali tekoče medicinske in organizacijske zadeve. Vsaka postojanka je imela različno število bolničarjev in pomožnega osebja. SCVPB so povečini sestavljale konspirativne bolnice oziroma postojanke, v določenih obdobjih pa je imela tudi delno konspirativne.¹⁵ Bolnice so imele skrita, zavajajoča imena.¹⁶

¹² Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 415–416. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 30.

¹³ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 414. AS 1860, š. 42, p. e. 730, Uprava SCVPB, 1. 7. 1943, Hišni red na postojanki ... Lašče. AS 1860, š. 41, p. e. 716, Dopis Uprave SCVPB, vsem oddelkom, 19. 1. 1944. Lunaček, *Naše partizanske bolnišnice*, str. 133. Jarc, *Partizanski Rog*, str. 259–260.

¹⁴ Upravniki SCVPB po časovnem vrstnem redu: dr. Pavel Lunaček - Igor, dr. Rudolf Obračunč - Cedrik, dr. Igor Tavčar - Mita, dr. Ruža Šegedin - Meta (Jarc, *Partizanski Rog*, str. 273. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 41–42).

¹⁵ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 273. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 32–42. Ferenc, *Baza 20 in bolnišnica Jelendol in Zgornji Hrastnik*, str. 21. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 16–17.

¹⁶ Lunaček, *Naše partizanske bolnišnice*, str. 133. AS 1860, š. 42, p. e. 730, Uprava SCVPB, 1. 7. 1943, Hišni red na postojanki ... Lašče.

Slika 2: Objekti partizanske bolnice Jelendol. V ospredju je baraka za ranjence (Foto: Blaž Štangelj, 23. 4. 2022).

Postojanke Slovenske centralne vojni partizanske bolnice in njihovo delovanje

SCVPB so sestavljale naslednje bolnice oziroma postojanke. Prva konspirativna bolnica v Kočevskem rogu je bila bolnica Jelenbreg, ki je bila dograjena oktobra 1942. Konec oktobra 1942 je bila zgrajena še bolnica Jelenžleb.¹⁷ Leta 1943 so bile zgrajene naslednje konspirativne bolnice: Vinica, Spodnje Lašče, Pugled, Jelendol, Stari Log, Zgornje Lašče (po koncu oktobra 1943 so jo imenovali Lašče), Lesen Kamen in njen posebno zakrit del, imenovan Gaj, Zgornji Hrastnik in Spodnji Hrastnik. Bolnico Jelenžleb so aprila 1943 opustili, saj so ocenili, da ni na najbolj varnem kraju. Odtlej so jo uporabljali za skladišče. Leta 1943 sta bila vzpostavljena dva oddelka za okrevajoče oziroma rekonvalescente. V opuščeni in deloma požgani vasi Smrečnik je februarja 1943 začel delovati oddelek Hrastnik, v opuščeni in deloma požgani vasi Štale pa poleti 1943 oddelek Škrilj. Prazen oddelek Hrastnik je junija 1943 požgala in uničila italijanska vojska. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 so uredili tako imenovani dolinski bolnici v Toplicah (danes Dolenjske Toplice) in vasi Novi Tabor pri Črmošnjicah. Dolinski bolnici sta bili potrebni zaradi večjega števila ranjencev, ki bi sicer preobremenili konspirativne postojanke SCVPB v Kočevskem rogu. Prav tako

¹⁷ Lunaček, *Kako sem prišel v partizane*, str. 127–128. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 34, 42–43. Jarc, *Partizanski Rog*, str. 252–254. Štangelj, *Bolnica Jelenbreg*, str. 6, 14–16.

bi lahko poslabšali konspiracijo postojank SCVPB. Dolinski bolnici sta delovali do nemške ofenzive v drugi polovici oktobra 1943. Med to ofenzivo je nemška vojska našla in požgala skladišče v nekdanji bolnici Jelenžleb, izpraznjen oddelek Škrilj, izpraznjeno bolnico v Novem Taboru in izpraznjeno bolnico Spodnje Lašče. Našli so tudi bolnico Pugled, v kateri je ostalo 21 nepremičnih ranjencev, ki jih zdravstveno osebje ni moglo rešiti. Nemška vojska je ranjence pobila in skupaj z bolnico zažgala. Decembra 1943 je bila dograjena postojanka Draga, ki pa kot bolnica ni bila uporabljena. Nekaj časa je bil v njej Sanitetni oddelek Glavnega štaba. Spomladi 1944 so v vasi Planina uredili oddelek za rekonvalescente. Ime oddelka je bilo identično imenu vasi. Avgusta 1944 je začela delovati še konspirativna bolnica Ajdovec. Imela je še posebno zakrito enoto, imenovano Novi ali Mali Ajdovec, ki je prve težke ranjence sprejela sredi novembra 1944. Ob zadnjem vdoru nemške vojske v Kočevski rog aprila 1945 je ta odkrila in požgala bolnico Ajdovec in bolnico Zgornje Lašče. Ti bolnici od začetka marca 1945 nista več sprejemali ranjencev in so ju postopoma izpraznili.¹⁸ K SCVPB so 26. marca 1945 priključili še konspirativno bolnico Kremen. Ta je pred tem spadala v Slovensko vojno partizansko bolnico Bobovec (SVPB-B), ki pa so jo 20. marca 1945 ukinili kot samostojno bolnico ter osebje in material priključili SCVPB.¹⁹ Za zbiranje ranjencev ter oskrbo ranjencev, bolnikov in invalidov, ki so bili namenjeni za evakuacijo z zavezniškimi letali, so v SCVPB leta 1944 uredili evakuacijsko bazo v Srednji vasi.²⁰

Postojanke SCVPB je s hrano in drugimi potrebščinami oskrbovala Intendencia SCVPB. Ustanovljena je bila januarja 1943 v vasi Poljane (danes Kočevske Poljane). Njen sedež so spomladi 1943 prenesli v Stare Žage. Februarja so jo preimenovali v Ekonomat SCVPB.²¹ Bolnice oziroma postojanke SCVPB so bile od poletja 1943 razdeljene na zahodni in vzhodni sektor, vsak s svojim nadzornim zdravnikom. To je bil izkušen zdravnik z znanjem kirurgije, ki je redno hodil po postojankah svojega sektorja, svetoval, pomagal pri načinih zdravljenja in organizacijskih zadevah ter o tem poročal na konferencah vodstev SCVPB.²² Sektorja sta prinesla tudi postopno oblikovanje posebnih bolniških oddelkov, kjer so obravnavali določeno vrsto pacientov, ki so prek triaže prihajali vanje. Začetki diferenciacije bolnic segajo v poletje 1943, dokončno pa je bila vzpostavljena poleti 1944. Občasno omenjene razdelitve niso mogli

¹⁸ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 255–256, 258, 262–271. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 37–39, 44–59. Ferenc, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik*, str. 22–23. Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 34, 113–117.

¹⁹ Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 18, 192.

²⁰ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 275. Milčinski, *Mi pa nismo se uklonili*, str. 451. Ravnihar, *Oris razvoja Slovenske centralne vojno partizanske bolnišnice*, str. 83.

²¹ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 275. AS 1860, š. 40, *Dopis Uprave SCVPB*, 11. 2. 1944.

²² Milčinski, *Mi pa nismo se uklonili*, str. 453–455. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 38–39. Jarc, *Partizanski Rog*, str. 273. AS 1860, š. 85, p. e. 961, Lunaček: *Kako sem prišel v partizane*, str. 21.

izvajati zaradi zime in s tem povezane konspiracije ali zaradi prihoda velikega števila ranjencev.²³ Kot je zapisal dr. Janez Milčinski - Peter, »so prednosti diferenciacije očitne: uvedba enotne doktrine in specialnejših metod zdravljenja, lažja razporeditev zdravnikov, večja udobnost za bolnike, preprečevanje epidemij v bolnišnicah«.²⁴

Bolnike z nalezljivimi boleznimi so sprva zdravili v bolnici Vinica, kjer so v ta namen od 1. decembra 1943 imeli izolirano barako za 8 bolnikov. Bolnike je oskrboval bolničar, ki je bil ločen od ostalega bolniškega osebja. V tej baraki so tudi kuhali dietno hrano ter prali perilo bolnikov z nalezljivimi boleznimi.²⁵

Bolnica Lesen kamen je bila od poletja 1943 do jeseni 1944 določena za oskrbo invalidov in tuberkuloznih bolnikov ter zdravljenje lažjih ranjencev, kjer se je pričakovalo dlje časa trajajoče zdravljenje.²⁶ V drugi polovici oktobra 1944 so iz bolnice Vinica v bolnico Lesen kamen preselili bolnike z nalezljivimi boleznimi.²⁷ Odslej so se v tej bolnici zdravili le tovrstni bolniki, med katerimi so prevladovali oboleli s trebušnim tifusom.²⁸

Rekonvalescenti iz konspirativnih bolnic so bili od pomladi 1944 nastanjeni v postojanki Planina. Poleg tega so oskrbeli lažje ranjence in imeli v izoliranih barakah nameščene bolnike z odprto pljučno tuberkulozo.²⁹ Bolnice Vinica, Zgornji Hrastnik,

²³ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 453–455.

²⁴ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 455.

²⁵ Novak, Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe. Knjiga 1, 310, Kronika bolnice Vinica, 3. 3. 1944. Kalinšek, Zdravljenje ranjencev, str. 44.

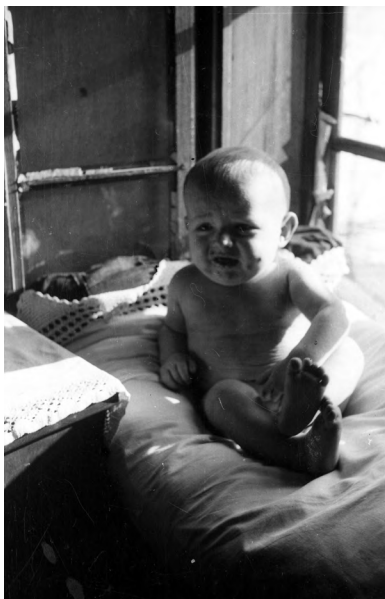
²⁶ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 453–454. Jarc, Partizanski Rog, 469. AS 1860, š. 30, p. e. 611, Številčno stanje pacientov, nov. 1943–avg. 1944. Novak, Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe. Knjiga 2, 8, Poročilo nadzornega zdravnika vzhodnega sektorja SCVPB, 1. 7. 1944.

²⁷ AS 1860, š. 12, p. e. 238, Dopis Uprave SCVPB vodstvu post. Vinica, 15. 10. 1944. Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 454. Kalinšek, Zdravljenje ranjencev, str. 60.

²⁸ AS 1860, š. 30, p. e. 611, Številčno stanje pacientov, nov. 1944–mar. 1945. AS 1860, š. 15, p. e. 306, Dopis post. Vinica za Upravo SCVPB, 10. 4. 1945.

Trušni tifus je »kužno obolenje, ki ga povzroča posebni bacil, bacil tifusa ali tifusni bacil. [...] Tifus se širi ali z neposrednim dotikom bolnika ali z njegovimi iztrebki. Bacili pridejo na povrtnino, na sadje, v studence in vodnjake; tako se bolezen širi ter se včasih razplamti v epidemijo. Najnevarnejši raznašalci tifusa so bacilonosci. [...] Bacili tifusa se drže v sluznici črevesa in tam povzročajo razjede. Bolniki imajo ponajveč drisko, le včasih so zaprti. Tifusni bacili izločajo strupe, ki preidejo v druge organe, povzročajo glavobol, živčnost, nespečnost, neješčost, zbitost, vročino do 40°, ki se polagoma dviga ter ostane na višini nekako dva tedna, nakar polagoma pada. Bolezen traja kake štiri tedne, toda bolnik mora tudi po tem času še ležati in biti pod zdravniškim nadzorstvom, ker se bolezen rada povrne in povzroči komplikacije [...] [...] Zdravljenje tifusa obstoji prvenstveno v ležanju in v lahki hrani. Proti vročini se rabijo mlačne kopeli in celotni ovitki. Ob epidemijah je potrebno zaščitno cepljenje« (Černič, Zdravstveni priročnik, str. 219).

²⁹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 453–454. Jarc, Partizanski Rog, str. 470. Kalinšek, Zdravljenje ranjencev, str. 59.

Slika 3: Otrok, rojen v porodnišnici Spodnji Hrastnik (Foto: Janez Milčinski - Peter, pomlad 1944. Hrani: MNZS, inv. št. 1226/39).

Jelendol in Ajdovec so bile namenjene težjim ranjencem, ki so potrebovali kirurško zdravljenje.³⁰

V bolnico Spodnji Hrastnik so sprejemali lažje ranjence in interne bolnike. Med aprilom 1944 in začetkom maja 1944 so zgradili posebno barako, v kateri so uredili porodnišnico. Sestavljena je bila iz porodne sobe, kopalnice in dnevnega prostora, kjer je bilo 12 postelj za matere in 12 posteljic za dojenčke.³¹ Med majem 1944 in marcem 1945 se je v porodnišnici Spodnji Hrastnik rodilo 45 otrok, od katerih so trije umrli. Skupno se je v SCVPB rodilo 54 otrok. Pred ureditvijo omenjene porodnišnice se je v SCVPB rodilo 8 otrok, in sicer leta 1943 (avgust in oktober) dva otroka v bolnici Jelenbreg, januarja 1944 dva in aprila 1944 eden v bolnici Vinica ter aprila 1944 trije otroci v bolnici Zgornji Hrastnik. V tej bolnici se je en otrok rodil še januarja 1945.³²

³⁰ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 454. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 60. AS 1860, š. 12, p. e. 233, Dopis Uprave SCVPB vodstvu Ekonomata SCVPB, 11. 11. 1944. AS 1860, š. 15, p. e. 306, Dopis post. Vinica za Upravo SCVPB, 16. 10. 1944. Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 58.

³¹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 454. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 182–183. Grosman, *Partizanska zdravnica*, str. 47–48. Grosman, *Nekoč je bilo*, str. 53–55. Rifelj, Saje, Štangelj, *Zdravljeni v zavetju gozda*, str. 53–55.

³² AS 1860, š. 37, p. e. 671, Seznam novorojenčkov. AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik. Štangelj, *Bolnica Jelenbreg*, str. 44–46.

Dr. Božena Grosman v spominih zapiše, da je bilo v porodnišnici Spodnji Hrastnik rojenih 53 otrok. Podatek se razlikuje s seznamom novorojenčkov v SCVPB. Podatki iz tega seznama so uporabljeni v besedilu zgoraj (Grosman, *Partizanska zdravnica*, str. 52).

Organizacijsko so bile postojanke SCVPB podrejene vodstvu slovenske partizanske vojske. Od julija 1941 je bil pri Glavnem poveljstvu slovenskih partizanskih čet za saniteto zadolžen sanitetni referent. Večje potrebe in vojaške razmere so septembra 1943 privedle do reorganizacije, pri kateri je bil 12. septembra ustanovljen Sanitetni odsek Glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (NOV in POS), ki se je kmalu preimenoval v Sanitetni oddelek. Od novembra 1943 ga je vodil dr. Franc Novak - Luka, njegov namestnik in glavni kirurg pa je bil dr. Bogdan Breclj. V okviru tega odseka oziroma oddelka je delovala tudi sekcija za bolnice, ki jo je vodil dr. Pavel Lunaček - Igor.³³ SCVPB je bila tej sekciji upravno podrejena do 22. julija 1944, ko jo je prevzela novoustanovljena Glavna uprava slovenskih vojnih partizanskih bolnic (SVPB) sedmega korpusa. Ta je delovala v okviru Sanitetnega odseka sedmega korpusa, ki pa je bil podrejen Sanitetnemu oddelku Glavnega štaba NOV in POS.³⁴

Postojanke SCVPB so delovale do konca aprila 1945, ko so jih povečini izpraznili. Osebe, ranjenci in bolniki so skupaj s sanitetno upravo sedmega korpusa preko Srbskih Moravic v Gorskem Kotarju, Kočevja in Ribnice okoli 9. maja 1945 prišli v Ljubljano. Paciente so namestili v objekte vojne bolnišnice na Zaloški cesti in v stavbo Mladike.³⁵

Ocenjujemo, da se je v postojankah SCVPB med letoma 1942 in 1945 zdravilo več kot 10 tisoč ranjencev in bolnikov, pri čemer so za 7475 od njih ohranjeni popisi bolezni in potek zdravljenja.³⁶ Po podrobni analizi teh dokumentov je dr. Ivan Kalinšek prišel do sledečih rezultatov zdravljenja v SCVPB: *»4569 ali 61,1% jih je odšlo ozdravljenih v svojo enoto, 1099 ali 14,7% začasno ali trajno v lažjo službo v zaledje, 1473 ali 19,7% jih je bilo evakuiranih in potrebnih nadaljnjega specializiranega zdravljenja ali invalidov, 195 ali 2,6% jih je umrlo, za 139 ali 1,9% zdravljenih v SCVPB pa izid zdravljenja ni znan.«*³⁷

Operacije in operacijske sobe

V prvih mesecih delovanja konspirativnih bolnic SCVPB so bili za kirurško zdravljenje v njih značilni naslednji postopki. Uporabljali so mokro sterilizacijo kirurške opreme,

³³ Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 35, 65–68. Konjajev, *Zvestoba Hipokratu*, str. 113–115. Zupanič Slavec, *Zgodovina zdravstva*, str. 345.

³⁴ Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 151, 154–155. Novak, *Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe*. Knjiga 2, str. 135–136, Odredba Sanitetnega oddelka Glavnega štaba, 22. 7. 1944.

³⁵ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 276–277.

³⁶ Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 65, 169–170.

³⁷ Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 170.

torej so prekuhávali rokavice, obvezila in operacijsko perilo. Na rane so polagali obkladke, ki so bili namočeni v razredčeno žganje. Držali so se načela, naj bo ranjenec vsaj tri dni po prihodu v bolnico brez trde hrane in naj uživa le tekočino, saj naj bi se rane tako manj gnojile in hitreje zdravile. Pri manjših operacijah so za intravenozno anestezijo uporabljali morfij.³⁸ Večina poškodb ranjencev v tem času je bila septičnih, tj. povezanih s sepsa, torej z zastrupljanjem krvi. Zdravljenje ran je potekalo po načelu konservativnosti, kar pomeni zdravljenje brez operativnih posegov. Z manjšimi konservativnimi kirurškimi posegi so predvsem odstranjevali površinska omrtvičena tkiva in tujke (na primer drobce min, granat in zdrobljene delce kosti) ter izvajali kirurške zareze pri zdravljenju zagnojenih ran.³⁹

Kirurške operacije so izvajali v baraki za ranjence; zanje je služila dolga miza, ki je bila postavljena na sredini v hodniku med ležišči za ranjence.⁴⁰ Poleg kirurškega dela je ta miza z dvema klopema služila za prehranjevanje premičnih ranjencev, pa tudi kot središče njihovega družabnega življenja, kjer so se pogovarjali in igrali igre, kot na primer šah, in si tako krajšali čas.⁴¹ Kirurško delo je potekalo pred očmi ranjencev, kakor se je spominjal eden od njih, ki se je leta 1943 zdravil v bolnici Jelendol: *»Ob takih priložnostih se je večina ranjencev morala spraviti na svoje pograde, od koder smo zvedavo opazovali, kaj se godi na mizi. Ta razgled je bil zelo zanimiv. Na tisti surovi leseni mizi so opravljali vse mogoče operacije od navadnega iskanja drobcev bomb in granat po telesu, do amputacij, odpiranja trebuhov, glav itd. Res so bili vsi pripomočki kar se da skromni in preprosti, obenem pa tako skrbno pripravljani in sterilizirani, da so v tej siromašni baraki uspevale tudi operacije, ki bi bile v ponos vsaki kliniki.«*⁴² Marija Jeras, ki je asistirala pri operacijah,⁴³ se je spominjala še ene oteževalne okoliščine operiranja pred očmi vseh ranjencev: *»[...] in štirideset parov oči je preplašeno zrlo s pogradov na zdravnika in bolničarje, ki so se pripravljali na operacijo. Vse mogoče opazke, ki se jih gledalci niso mogli vzdržati, so spravljal bolničarski personal v zadrego, delale zdravnika nervoznega, skratka, potreba po pravi operacijski sobi je postala nujna.«*⁴⁴ Dr. Božena Grosman se je tako spominjala operacij na mizi sredi barake: *»Ranjenca so z jermeni privezali na mizo,*

³⁸ Šivic, *Hronike o radu sanitetske službe. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šol«*, str. 331–332.

³⁹ Šivic, *Hronike o radu sanitetske službe. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šol«*, str. 332. Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 411. Černič, *Zdravstveni priročnik*, str. 58, 76, 98, 134, 145, 190, 252. Šegedin, *Slovenska centralna vojno partizanska bolnišnica*, str. 90–91.

⁴⁰ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 410. Lunaček, *Naše partizanske bolnišnice*, str. 132. Zupan, Dr. Pavel Lunaček, str. 75.

⁴¹ Lenček, *Med ranjenci*, str. 440. Zupan, Dr. Pavel Lunaček, str. 75.

⁴² Lenček, *Med ranjenci*, str. 439–440.

⁴³ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 432.

⁴⁴ Šivic, *Hronike o radu sanitetske službe. »Jeras-Milčinski: Moje delo v saniteti NOB«*, str. 343.

nekaj tovarišev pa ga je pomagalo držati. To je bilo res videti surovo, a žal ni šlo drugače. Najvažnejše nam je bilo, da smo imeli sredstva za narkotiziranje, to je omamljanje, in zdravila za omiljenje bolečin.»⁴⁵

Partizanski zdravniki so se spominjali, da je bilo kirurško zdravljenje uspešno, in to kljub težkim in slabim pogojem za to ter improvizacijam za uspešno opravljen poseg.⁴⁶ Zahtevnih pogojev za operacije v baraki za ranjence in njihovega uspešnega izida se je dr. Janez Milčinski - Peter spominjal takole: *»Poleg slabe luči je večkrat oviral delo še mraz pa tudi curljanje dežja skozi streho. Zgodilo se mi je, da je polh izpod strehe izpustil vodo na operacijsko polje; drugič so mi med operacijo omrznile noge. Vendar tudi te skrajno neugodne delovne okoliščine niso onemogočile uspešnega dela. Sam sem bil priča, ko je Igor julija 1943, opremljen zgolj s prekuhanimi operacijskimi oblačili in obvezili, uspešno opravil zapleteno trebušno operacijo v navadni bolniški baraki. Po operaciji sva z Vojkom za bolnika pripravila infuzijo. Vodo sva morala vzeti edino, ki je bila v dosegu - iz mlake. S ponovnim filtriranjem se je res precej zbistrila, toda na koncu vsega precejanja in prekuhanja so vendar spet plavale v njej smrekove iglice.»⁴⁷*

Razmere za kirurško zdravljenje pacientov v bolnicah SCVPB so se začele postopoma izboljševati leta 1944, in sicer najprej v bolnici Zgornji Hrustnik. Prvi trije objekti te postojanke so bili postavljeni sredi leta 1943 in namenjeni za zasilno bivanje rekonvalescentov (okrevancev), in sicer dve nizki baraki s skupnimi ležišči (za osebje in paciente) ter pod nadstreškom odprta kuhinja. Vodenje te bolnice je 29. decembra 1943 prevzel dr. Janez Milčinski - Peter.⁴⁸ Naslednji dan je opravil dve operaciji, delovne pogoje je opisal takole: *»Okoliščine so obupne. V nizki bolniški baraki, kjer je med ležišči komaj meter prostora in je v napoti še čevljarska mizica, položimo pacienta na dve deski. Narkotizer kleče na ležišču, od koder se je moral umakniti ranjenec. Posode z instrumenti in prekuhanimi kompresami tudi kar na pogradih. Asepsa za deveto goro. Pa že ne gre drugače ...»⁴⁹* Zaradi pomanjkanja prostora v bolniški baraki je dr. Janez Milčinski - Peter večje operacije z asistenco opravljal v baraki za osebje, ki je bila nekoliko večja, a v zimskih mesecih tudi hladnejša. Edino leseno mizo na tej postojanki z eno manjkajočo nogo so prenesli iz kuhinje in jo uporabili za operacijsko mizo. Tako je dr. Janez Milčinski -

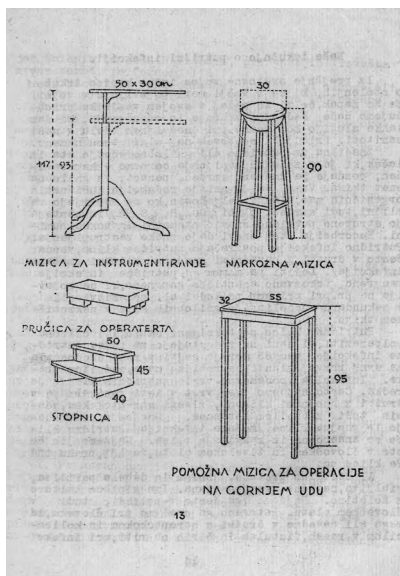
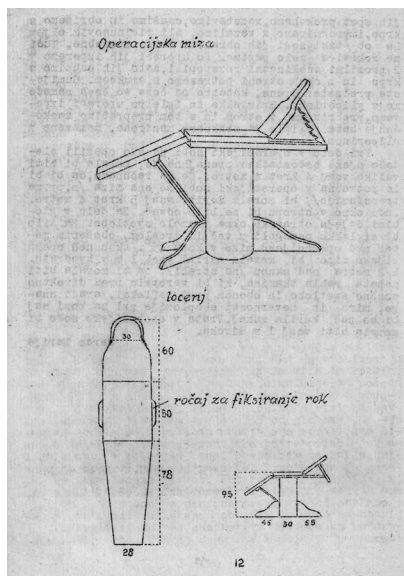
⁴⁵ Grosman, *Nekoč je bilo*, str. 32.

⁴⁶ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 410. Lunaček, *Naše partizanske bolnišnice*, str. 132. Šivic, *Hronike o radu sanitetske službe. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šola*, str. 332. Zupan, *Dr. Pavel Lunaček*, str. 75.

⁴⁷ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 410.

⁴⁸ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 411-412, 421-422. Ferenc, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrustnik*, str. 36-39. AS 1860, š. 85, p. e. 943, *Kronika postojanke Zgornji Hrustnik*.

⁴⁹ AS 1860, š. 85, p. e. 943, *Kronika postojanke Zgornji Hrustnik*. Ferenc, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrustnik*, str. 38.

Slika 4A in 4B: Načrt operacijskega pohištva, ki ga je narisal dr. Janez Milčinski – Peter (Partizanski zdravstveni vestnik, maj 1944).

Slika 5: Operacijska miza v partizanski bolnici Zgornji Hrastnik leta 1944 (Foto: Dr. Janez Milčinski - Peter. Hrani: MNZS, inv. št. 1884/32).

Peter 8. januarja 1944 opravil prvo večjo operacijo v bolnici Zgornji Hrastnik, in sicer amputacijo noge. V to bolnico so začeli prihajati novi ranjenci, med njimi tudi težje ranjeni. Po dogovoru z dr. Pavlom Lunačkom - Igorjem je bilo sklenjeno, da bodo bolnico Zgornji Hrastnik izboljšali z novim lesenim objektom za težje ranjence in operacije. Med 15. in 25. januarjem 1944 so tesarji iz gradbene ekipe postavili operacijsko barako, veliko 5 x 6,5 metra. Imela je štiri ločene postelje, lončeno peč za ogrevanje in leseno operacijsko mizo z njej pripadajočo opremo. Operacijsko pohištvo je po načrtu dr. Janeza Milčinskega - Petra v bolnici Zgornji Hrastnik izdelal član osebja te bolnice, mizar Jože Malnarič. Boljšo svetlobo za operacije sta zagotavljali dve krili oken v steni ter strešna lina, pod katero je stala operacijska miza.⁵⁰ Ta je bila izdelana »iz 5cm debelega ploha, 90 cm visokega in 30 cm debelega obeljenega smrekovega štora. Dvižni 60 cm dolg in 44 cm širok vzglavni del je s tečaji vezan s fiksnim 50 cm dolgim srednjim, ta pa z 78 cm dolgim sklopnim vznožnim delom.«⁵¹ Miza je imela na zgornjem delu locenj, na sredini železna ročaja za roke in blazino, krojeno po obliki mize, s pleteno tridelno prevleko ter s trakovi povezano skupaj. Leseno opremo operacijske sobe so sestavljale še dvižna mizica za kirurške instrumente, ki so jo pri operacijah dvignili nad noge pacienta, pručka za operaterja in pručka z dvema stopnicama, pomožna mizica za operacije na gornjem udu in 90 cm visoka narkozna mizica. Ta je imela spodaj polico za ledvičasto posodo, zgoraj pa lesen obroč s pritrjeno plitvo platneno vrečko.⁵²

Med gradnjo prve nove operacijske barake v bolnici Zgornji Hrastnik sta upravnik bolnice dr. Janez Milčinski - Peter in upravnik SCVPB dr. Rudolf Obračunč - Cedrik sklenila zgraditi še eno večjo barako z operacijsko sobo v prizidku za ranjence s septičnimi poškodbami (septika), medtem ko je bila prva namenjena aseptičnim pacientom. Tako je v partizanski medicini prvič prišlo do ločitve med septičnimi in aseptičnimi poškodovanci ter njihovim kirurškim zdravljenjem.⁵³ Aseptika je zdravljenje ran na sterilni način, torej brez okužbe, kar dosežemo z natančnim čiščenjem in razkuževanjem okolice rane ter to pokrijemo s sterilnimi obvezili. Sterilni oziroma brezkužni morajo biti tudi vsi predmeti, ki pridejo v stik z rano.⁵⁴ Janez Milčinski - Peter se je tako spominjal uspešnih učinkov zdravljenja v prirejenih aseptičnih pogojih v leseni operacijski baraki bolnice Zgornji Hrastnik: »V tej 'aseptični' baraki je bilo v

⁵⁰ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 421-422, neoštevilčena priloga fotografij. Ferenc, Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik, str. 37-39. Rifelj, Saje, Štangelj, Zdravljeni v zavetju gozda, str. 39, 61, 74, 92-93. AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik. Jarc, Partizanski Rog, str. 267. Šivic, Hronike o radu sanitetske službe. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šol«, str. 335-336.

⁵¹ Partizanski Zdravstveni vestnik, št. 5, maj 1944, Jeras Marija: Naša operacijska soba, str. 10.

⁵² Partizanski Zdravstveni vestnik, št. 5, maj 1944, Jeras Marija: Naša operacijska soba, str. 10.

⁵³ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 422. AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁵⁴ Černič, Zdravstveni priročnik, str. 16.

predpenicilinski in večidel predsulfamidni dobi opravljenih izključno ob improvizirani substerilizaciji operacijskega perila okrog 60 operacij. Med temi so bile tudi plastike kit, sekundarni šivi živcev, artrotomije, operacije hernij. Vse operacijske rane so se primerno zacelile in nikdar nismo opazili kakršnih koli znamenj, ki bi kazala na pomanjkljivosti pri sterilizaciji. [...] Z dosledno ločitvijo operacijskih pripomočkov za aseptične operacije smo dosegli, da so se operacijske rane navzlic neugodnim razmeram celile brez gnojenja.»⁵⁵

Septično barako za ranjence (septika) so gradili med 26. januarjem in 28. februarjem 1944, do 9. marca je bil dograjen še prizidek, v katerem je bila septična operacijska soba. Gradnjo so ovirali sneg, nizke temperature in pomanjkanje materiala.⁵⁶ Septika je bila za tiste razmere solidno urejena, dr. Janez Milčinski - Peter pa je tako opisal njeno notranjost: »V mnogočem je bila boljša od dotedanjih; bila je šest metrov široka in deset dolga. Imela je dvajset ločenih ležišč in sredi med njimi dva metra širok hodnik. Baraka je bila skoraj tri metre visoka in ena cela stena je bila v oknih. Stene so bile izolirane s strešno lepenko in pod je bil vzdignjen od tal. Za vsa ležišča smo imeli žimnice, rjuhe in dobre odeje.«⁵⁷ Septična operacijska soba je bila velika 3 x 3 metrov. Zaradi boljše svetlobe je bila pobeljena, imela pa je dve krili oken. V njej je bila lončena peč, izolirana pa je bila s strešno lepenko.⁵⁸ V njej je bila tudi operacijska miza, njej pripadajoče pohištvo pa je bilo izdelano po enakem načrtu kot za aseptiko.⁵⁹ Ostalo opremo septične operacijske sobe bolnice Zgornji Hrastnik je Marija Jeras opisala takole: »Prostora ni veliko zato smo namestili pod strop široko polico, ki zavzema tri stene. Nanjo zložimo operacijske plašče, komprese, koške, napolnjene s steriliziranimi operacijskimi potrebščinami in z obvezili. V kotu stoji leseni umivalnik na treh nogah, spodaj ima polico za posodico s sublimatom, v kateri izpiramo rokavice. Nad umivalnikom je na steni obešena lesena policička za milo in krtače, nad to pa italijanska nahrbtna aluminijasta posoda (drži 10 l) s pipico spodaj, ki nam služi kot vodovod pri umivanju rok. Poleg umivalnika visi na kavlju obešena platnena vreča (55 cm globoka), ki jo zgoraj drži odprto lesen obod; v njo spravljamo čisto tkanino in druge operacijske potrebščine. Ob umivalniku je pritrjen tudi obešalnik za halje, brisače in operacijske predpasnike. Prosta nam je ostala še ena stena in kot. Kot izpopolnjuje miza, ki nam služi lahko za instrumentacijstvo pri večjih operacijah. Ob steno pa smo postavili veliko stalažo s petimi policami za lekarno obvezil in instrumentarij.«⁶⁰

Operacijsko pohištvo po načrtu dr. Janeza Milčinskega - Petra je postalo tipsko,

⁵⁵ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 423.

⁵⁶ AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁵⁷ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 424.

⁵⁸ Partizanski Zdravstveni vestnik, št. 5, maj 1944, Jeras Marija: Naša operacijska soba, str. 9.

⁵⁹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 424.

⁶⁰ Partizanski Zdravstveni vestnik, št. 5, maj 1944, Jeras Marija: Naša operacijska soba, str. 10.

Slika 6: Operacijska miza v partizanski bolnici Vinica, poleti 1944 (Foto: Dr. Janez Milčinski – Peter, hrani: MNZS, inv. št. 1344/18).

tako da so ga izdelovali tudi za druge bolnice SCVPB.⁶¹ Iz ohranjenih predmetov in fotografij je razvidno, da so omenjene tipske operacijske mize imeli še v bolnicah Vinica, Jelendol (operacijska baraka je bila zgrajena jeseni 1944) in Lesen Kamen.⁶² Dve operacijski sobi (septiko in aseptiko) je imela tudi bolnica Ajdovec, manjša operacijska soba pa se omenja tudi v njeni dislocirani enoti Mali Ajdovec.⁶³

Specializiranih kirurgov je v SCVPB primanjkovalo. Partizanski zdravniki so se priučili kirurških tehnik zdravljenja. Inštruiral jih je tudi kirurg dr. Bogdan Breclj, ki je junija 1943 odšel iz okupirane Ljubljane in se pridružil partizanski saniteti. K boljši vojni kirurgiji v SCVPB sta prispevala tudi dr. Lindsay Rogers (član angleške vojne misije), ki je vodil bolnico Ajdovec, in dr. Vasilij Timofejevič Leonov (član ruske vojne misije), ki je vodil bolnico Vinica. Oba sta bila kirurga, ki sta se v drugi polovici

⁶¹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 423, 424.

⁶² Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 455. Čepič in Guštin, *Podobe iz življenja Slovencev*, str. 330. Pavlin, *Zdravstvo*, str. 27. Jarc, *Partizanski Rog*, str. 260. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 98. Rifelj, Saje, Štangelj, *Zdravljeni v zavetju gozda*, str. 60–62, 74, 92. Ferenc, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik*, str. 28. Novak, *Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe*. Knjiga 2, str. 7–8, Poročilo nadzornega zdravnika vzhodnega sekt. SCVPB, 1. 7. 1944.

⁶³ Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 23, 26–28, 34–35, 37–38.

leta 1944 pridružila slovenski partizanski saniteti. Operativno zdravljenje sta opravljala tudi po drugih bolnicah SCVPB ter svetovala in učila partizanske zdravnike.⁶⁴

Bakteriološka preiskovalnica

Delovanje bakteriološke preiskovalnice oziroma »partizanskega laboratorija« je omogočil mikroskop. Partizani so ga našli v Novem mestu v zapuščini italijanske vojske, ki je to mesto zapustila ob kapitulaciji septembra 1943. Skupaj z velikimi količinami sanitetnega materiala je bil tudi mikroskop poslan partizanski saniteti. Najprej so ga odpeljali v t. i. dolinsko bolnico Nova vas, ki je delovala v vasi Novi Tabor in jo je vodil dr. Janez Milčinski - Peter. Z mikroskopom so začeli v manjši meri izvajati preiskave urina in vzorcev iz gnojnih ran. Mikroskop je ostal tu do evakuacije bolnice pred ofenzivo nemške vojske v drugi polovici oktobra 1943. Takrat so ga odnesli v bližino postojanke Draga pri Travniku v Kočevskem rogu, ga zavili v povoščen papir in zakopali. Tako skrit je ostal do konca ofenzive, nato pa so ga skupaj z drugim tovorom na muli prenesli v bolnico Zgornje Lašče, kjer je bil dr. Janez Milčinski - Peter imenovan za upravnika.⁶⁵ Poti mikroskopa do te bolnice in njegove (ne)uporabe se je tako spominjal: *»Po ofenzivi je napravil na hrbtu mule dolgo pot na drugi konec Roga k bolnišnici Zgornje Lašče in ko se je mula nazadnje zgrudila, so odvezali mikroskop od tovara in ga nesli v rokah do bolnišnice. Tam je stal mesec dni na polici pri oknu in je bil le malo v rabi: smreke pod oknom so skrivale nebo in niso pustile do zrcala toliko svetlobe, da bi se dalo delati. Zunaj pa je kar naprej snežilo.«*⁶⁶ Dr. Janez Milčinski - Peter je 29. decembra 1943 prevzel vodstvo bolnice Zgornji Hrastnik.⁶⁷ Njegov spremljevalec France je v to bolnico v nahrbtniku prenesel mikroskop skupaj z medicinskimi instrumenti. Bolnica Zgornji Hrastnik je bila postavljena skoraj pod vrhom hriba, kar je omogočalo boljšo svetlobo, previdnejši pa so morali biti pri zakrivanju bolnice.⁶⁸ Na začetku niso vedeli, kako bi lahko mikroskop služil pri delu v partizanski bolnici, prav tako niso imeli dovolj objektivnih stekelc, s katerimi bi pod mikroskopom opazovali preparate. Na kosu

⁶⁴ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 417–418. Šegedin, Slovenska centralna vojno partizanska bolnišnica, str. 91, 93–96. Šivic, Hronike o radu sanitetske službe. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šol«, str. 336. Zupanič Slavec, Zgodovina zdravstva, str. 347–348, 355. Grosman, Partizanska zdravnica, str. 44–45.

⁶⁵ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 416–419, 421, 442–443, 446–447. Šivic, Hronike o radu sanitetske službe. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šol«, str. 333.

⁶⁶ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 442.

⁶⁷ AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁶⁸ AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik. Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 420–421, 442.

razbitega okenskega stekla so pod mikroskopom občasno opazovali razmaze gnoja iz kake neobičajne rane.⁶⁹ Enega prvih takih preparatov za mikroskopiranje je dr. Janez Milčinski - Peter v tej bolnici pripravil v večernih urah 8. januarja 1944 iz rane na pacientovi nogi, potem ko je moral amputirati zaradi malignega edema.⁷⁰ Sčasoma so v bolnico Zgornji Hrastnik po kurirskih poteh dobili še nekatere pripomočke za mikroskopiranje, nekatere pa so iznajdljivo izdelali sami, kar je dr. Janez Milčinski - Peter opisal takole: *»Nekaj barvil je prišlo po dolgi poti iz Trsta, stekelca so prinesli kurirji čez Savo iz rajha. Iz fiole od tablet in kapalk za oči smo naredili stekleničke za barvila, iz zelenke brez dna izpiralnico.«*⁷¹ Mikroskop je tako v tej bolnici začel služiti kot pomoč pri zdravljenju pacientov. Z njim so preiskovali naslednje preparate iz okuženih ran: *»gnoj iz ran pri hudih okužbah, cele vrste razmazov gnoja iz podkožja, iz mišičevja in iz sklepov.«*⁷² Dr. Janez Milčinski - Peter je tako 29. marca 1944 v bolnici Zgornji Hrastnik zasnoval centralno bakteriološko preiskovalnico.⁷³ Mikroskopiranje je prekinila tehnična težava, ko se je *»prednja leča iz imerzijskega objektivna izluščila in ostala v gostem cedrovem olju na preparatu.«*⁷⁴ Poziv za imerzijski objektiv so po skritih kurirskih poteh poslali v Ljubljano, prek zavezniške misije pa je šel poziv za ta pripomoček tudi v Kairo. Želeni objektiv za mikroskop so dobili v Toplicah v zapuščini pokojnega zdravnika dr. Konstantina Konvalinke (umrl oktobra 1943).⁷⁵ Dr. Janez Milčinski - Peter se je tako spominjal obiska svojcev pokojnega zdravnika in prošenj za medicinske pripomočke: *»Na Rogu smo izvedeli, da je v dolini [...] v večjem kraju na meji osvobojenega ozemlja umrl ugleden star zdravnik. [...] Pokojni zdravnik je imel – to smo vedeli – ordinacijo; po njegovi smrti je ostala prazna. Pri nas pa taka potreba! [...] Nato pozvonim. Vdova in svakinja rajnkega zdravnika mi odpreta. In prednje povem, čemu sem prišel, se razveselita, da sem ju obiskal. [...] Pa saj ni zame, ranjenci potrebujejo ... In začnem: Rajnki doktor da je nemara ... imel razne stvari ... in zdaj, hm, ne bodo več služile ... Bolnišnice pa brez vsega ... [...] Da ni rajnki doktor slučajno imel mikroskopa in da ni morda še v hiši? Gotovo sem pri tem vprašanju zelo milo gledal, kajti zadeva z mikroskopom me je zadevala tudi osebno, čustveno. In če se srečata eden, ki ne zna lagati, in drugi, ki ne zna zahtevati, potem odgovor pa ne more biti drugačen kot sem ga dobil. Imel je mikroskop, že davno; toda... zdaj ga ni več ... Ne, kot bratu vam povem, še ga imamo ... skritega. A zelo težko bi ...*

⁶⁹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 442.

⁷⁰ AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁷¹ »Fiola je trebušasta steklena posoda z dolgim tankim vratom« (Černič, Zdravstveni priručnik, str. 58).

⁷² Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 442.

⁷³ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 443.

⁷⁴ AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁷⁵ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 443.

⁷⁶ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 443, 457. Marguč, Zdravnik iz Dolenjskih Toplic, str. 138.

Spomin, ki bi ostal pri zdravnikovih v družini ... A če že mora biti, naj gre ...“; ‘Samo za en objektiv gre, imerzijo, ki se navadno najmanj uporablja.“ O, to bi pa šlo! In mikroskop, skrbno zavarovan, pride iz podzemeljskega skrivališča. Imerzijski objektiv zapusti svojo matično opremo in se preseli v globok žep. Zdaj že res skoraj ni več ostalo. Zadnji hip se mi prilepijo oči še na lično instrumentalno mizico v kotu. Že jo vidim, kako stoji kot po meri narejena v septični operacijski in znova začnem staro pesem: Morda bi vam bilo ne težko ... tale mizica tukaj bi bila za nas zelo važna ... Vdova se samo z milim pogledom poslovi od mizice, ki jo je bila vajena dolga leta gledati v ordinaciji. Naj bo, za partizane!«⁷⁷

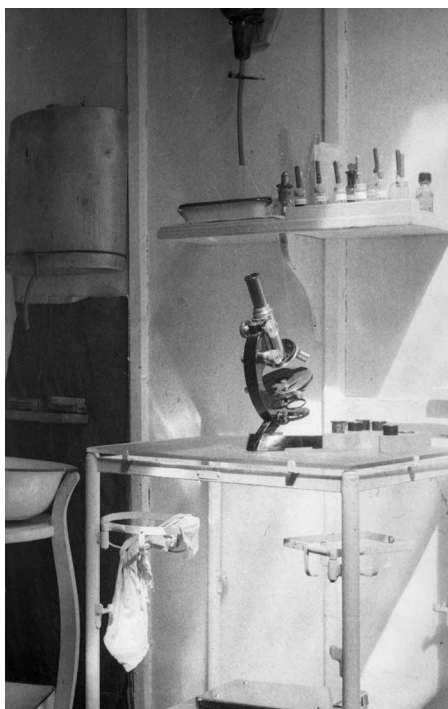
Laboratorijski kotiček v bolnici Zgornji Hrastnik je bil postavljen v prizidku barake za ranjence, imenovane septika, kjer je bila tudi operacijska miza. Do sredine junija 1944 so zbrali dovolj potrebščin za mikroskopiranje (stekelca in barvila), da so lahko preiskave začeli izvajati v večjem obsegu. Z delom je tako 15. junija 1944 začela bakteriološka preiskovalnica.⁷⁸ Dr. Janez Milčinski - Peter je v začetku julija 1944 prek Uprave SCVPB poslal dopis vsem bolniškim postojankam SCVPB in zdravstvenim ustanovam na osvobojenem ozemlju z vabilom, da lahko na preiskavo pošljejo naslednje snovi: »urin na beljakovino in sediment; brise iz grla pri sumu na difterijo; razmaze gnoja; razmaze sumljivih primerov tetanusa in malignega edema; uretralni sekret na gonorejo; krvne razmaze na malarijske parazite; sputum na tuberkulozo (Kochov bacil).«⁷⁹ Priprava mikroskopskega preparata za bakteriološko preiskavo je bila predvidena na naslednji način. Vsaka postojanka je prejela 4 objektiva stekelca. Na dve stekelci so razmazali sumljivo snov in jo pustili, da se je posušila na zraku. Nato so posušen razmaz trikrat potegnili nad plamen špiritnega gorilnika in ga tako fiksirali. Preparatu je bilo treba dodati pismo, v katerem so zapisali ime pacienta, oznako snovi (na primer gnoj), mesto na telesu pacienta, kjer je bil vzet vzorec (na primer grlo, kolenski sklep itd.), in sum, za katero bakterijo oziroma bolezen gre. Tako pripravljen material za bakteriološko preiskavo so oddali na Upravi SCVPB, v nujnih primerih pa ga je v bolnico Zgornji Hrastnik prinesel zanesljiv kurir, ki je lahko počakal na rezultat preiskave. Po preiskavi

⁷⁷ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 456–458.

⁷⁸ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 443. Ferenc, *Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik*, str. 40, 43. AS 1860, š. 85, p. e. 943; Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁷⁹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 443–444. AS 1860, š. 38, p. e. 680 in š. 40, p. e. 706, Vabilo na bakteriološke preiskave.

»Difterija ali davica je nalezljiva bolezen, ki jo povzroča bacil difterije. Glavni njeni znaki so: obloge na nebnicah in v grlu; edem je bolezensko nabiranje tekočine v tkivu; malignen je zločest, zlotvoren, npr. novotvorba, t. j. rak in raku podobna obolenja; uretra ali sečnica; sekret ali izloček; sputum ali izmeček so izločki iz dihal. Kochov bacil je bacil tuberkuloze, ki je povzročitelj jetike« (Černič, *Zdravstveni priročnik*, str. 39, 51, 79, 82, 113, 189, 227).

Slika 7: Laboratorijski kotiček v partizanski bolnici Zgornji Hrastnik (Foto: Janez Milčinski - Peter, julij 1944. Hrani: MNZS, inv. št. 1232/21).

so postojanki vrnili ali nadomestili objektna stekelca. Če jih je primanjkovalo, so lahko uporabili kose tankega okenskega stekla.⁸⁰

Mikroskopske preiskave so beležili v zvezek, v katerega so vpisovali tekočo številko, postojanko, ime pacienta in njegovo enoto, preiskovani material in rezultat preiskave. Ohranjena sta dva zvezka s seznamom mikroskopskih preiskav. V prvem je zapisanih 190 preiskav, ki so jih izvedli med 10. julijem in 31. oktobrom 1944. Največ preiskav so izvedli na vzorcih, ki so jih dobili iz drugih postojank SCVPB, in sicer Vinica, Planina, Lesen Kamen in Spodnji Hrastnik. Nekaj vzorcev so v preiskovanje dobili tudi iz Uprave SCVPB in civilne bolnice OF v Kanižarici. Največ mikroskopskih preiskav v enem dnevu so opravili 15. avgusta 1944, ko so pregledali 30 mikroskopskih preparatov.⁸¹ Dr. Janez Milčinski - Peter je tako opisal rezultate dela bakteriološke preiskovalnice v bolnici Zgornji Hrastnik: »*Odziv je bil živahen. V ohranjenem zvezku, ki sega do konca oktobra, je vpisanih 190 preiskav raznega materiala iz vseh delov osvobojenega*

⁸⁰ AS 1860, š. 38, p. e. 680 in š. 40, p. e. 706, Vabilo na bakteriološke preiskave.

⁸¹ MNZS, ZOPD, š. 3, Janez Milčinski - Peter, Zvezek laboratorijskih preiskav, 1944.

ozemlja. Tako je bilo odkritih nekaj primerov odprte tuberkuloze, diagnosticirana večkrat gonoreja in malarija, razkrinkan je bil bacilonosec, ki je nič hudega sluteč trosil davico⁸² na bazi Izvršnega odbora.«⁸³ To je bilo na Bazi 20⁸⁴ v Kočevskem rogu. V bakteriološki preiskovalnici so 15. in 16. avgusta 1944 preiskali 28 preparatov (prvi dan 25, drugi dan pa še 3) suma na davico in med njimi odkrili nezavednega prenašalca te nalezljive bolezni.⁸⁵ V drugem laboratorijskem zvezku je vpisanih še 26 bakterioloških preiskav preparatov iz bolnic Lesen kamen, Spodnji Hrastnik in Jelendol, ki so bile opravljene med 1. novembrom in 3. decembrom 1944. Skupno je bilo v bakteriološki preiskovalnici v bolnici Zgornji Hrastnik med 10. julijem in 3. decembrom 1944 opravljenih 216 mikroskopskih preiskav.⁸⁶

Bolnico Zgornji Hrastnik je 19. julija 1944 obiskal novozelandski kirurg dr. Lindsay Rogers.⁸⁷ V svojih spominih je ta obisk, pri čemer sta ga presenetili urejenost bolnice in njena bakteriološka preiskovalnica, opisal takole: »Čez pol ure smo prišli v Petrovo bolnico. Peter je bil patolog, ki ga je Bogdan izučil za kirurga, in njegova bolnica visoko na planini je bila zame pravo odkritje. Imel je brezhiben majhen laboratorij, v katerem mi je pokazal stekelca z novim tipom plinovodnega organizma, ki ga je izoliral iz skupine sedmih primerov. Razkazal mi je svoje instrumente, prav dobro zbirko, vendar pa z njo ni bil čisto zadovoljen. Imel je septični in aseptični oddelek, v veliki bolniški sobi so na oknih visele pisane zavese iz padalske svile. Petrova žena Marija, ki je bila tudi njegova glavna sestra, je imela vse zasluge za to, da se je ta gozdna koliba spremenila v moderno bolnico, tja do svilenih zavese na oknih.«⁸⁸

Mikroskop je bil v bolnici Zgornji Hrastnik do konca leta 1944, nato pa so ga prenesli v Žumberak, kjer sta delovali Slovensko-hrvaška vojno partizanska bolnica in Sanitetna šola (SHVPB-SŠ). Tja je bil sredi novembra 1944 premeščen tudi dr. Janez Milčinski - Peter. Kotiček zanj so našli v eni sobi te bolnice in šole ter ga uporabljali

⁸² Davica ali difterija je »nalezljiva, največ otroška bolezen, ki jo povzroča bacil difterije. Glavni njeni znaki so: obloge na nebnicah in v grlu. Bolezen prenaša neposredno bolnik ali posredno predmeti, ki so v bližini bolnika. Tudi bacilonosci so pogostni prenašalci davice. Čas od okužitve do izbruha bolezni traja 2 do 7 dni. Bolezen se začneja z glavobolom, bljuvanjem in vročino. Na nebnicah in na nosni sluznici se pojavijo sivkaste obloge, ki se težko odstranijo, pri čemer se pokaže kri. Te obloge se dobe tudi v grlu in sapniku [...]« (Černič, Zdravstveni priročnik, str. 39).

⁸³ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 444.

⁸⁴ Baza 20 je bila med aprilom 1943 in decembrom 1944 sedež političnega vodstva slovenskega odporiškega gibanja (Ferenc, Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik, str. 8–9, 11, 14).

⁸⁵ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, 444. MNZS, ZOPD, š. 3, Janez Milčinski - Peter, Zvezek laboratorijskih preiskav, 1944.

⁸⁶ MNZS, ZOPD, š. 3, Janez Milčinski - Peter, Zvezek laboratorijskih preiskav, 1944.

⁸⁷ AS 1860, š. 85, p. e. 943, Kronika postojanke Zgornji Hrastnik.

⁸⁸ Rogers, Partizanski kirurg, str. 206.

predvsem za določevanje krvnih skupin tečajnikov.⁸⁹ V zvezku mikroskopskih preiskav so zabeleženi še štirje primeri pregleda preparatov s sumom na gonorejo, ki so bili opravljeni v SHVPB-SŠ.⁹⁰

Ob koncu vojne so mikroskop skupaj z drugimi medicinskimi potrebščinami z vozom odpeljali v Ljubljano. Za njim se je izgubila sled in ni znano, kje so ga uporabljali v letih po končani drugi svetovni vojni.⁹¹ Prav tako se je izgubilo vedenje, da je bil to, kot je zapisal dr. Janez Milčinski - Peter, »*naš prvi partizanski mikroskop*«. ⁹²

Čudežno zdravilo – penicilin

Penicilin (*»Prvo odkriti naravni antibiotik. Antibiotik pa je naravni produkt mikroorganizmov, ki zavira razmnoževanje drugih organizmov ali jih ubija, uporablja se za zdravljenje okužb.«*)⁹³ je leta 1928 med delom v laboratoriju bolnišnice v Londonu po naključju odkril škotski bakteriolog Alexander Fleming. Po opravljenih raziskavah in preizkusih so ga leta 1941 začeli uporabljati v britanskih bolnišnicah, leta 1942 tudi v ZDA. Množična proizvodnja penicilina se je začela za potrebe britanske in ameriške vojske. Proizvodnja se je postopoma povečevala. Septembra 1943 je zaloga penicilina zadostovala za potrebe zavezniške vojske. Poimenovali so ga tudi čudežno zdravilo.⁹⁴

Partizanske bolnice so z zdravili in sanitetnim materialom oskrbovale skrite tenrenske apoteke. Te so imele razpredeno mrežo aktivistov, ki so omenjene potreščine pridobivali iz lekarn v večjih okupiranih mestih (na primer Ljubljana, Novo mesto, Trst, Karlovac, Ozalj). Drugi način zbiranja teh potreščin pa je potekal prek zavezniških pošiljk pomoči, ki so jih spuščali z letal.⁹⁵ Tako je v bolnice SCVPB prišlo tudi nekaj penicilina. O začetku njegove uporabe v teh bolnicah imamo dve različni informaciji. Veterinar Lojze Gunde - Rok, ki je leta 1943 nekaj časa upravljal bolnico Jelendol,⁹⁶ se je leta 1961 spominjal, da je poleti 1943 v bolnici Jelendol »*ležal mlad partizan z drob-cem granate v lobanji. Ranjenec je izgubil dar govora.*«⁹⁷ Bolnico je takrat obiskal vodja

⁸⁹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 444, 458. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 17, 186, 188–190.

⁹⁰ MNZS, ZOPD, š. 3, Janez Milčinski - Peter, *Zvezek laboratorijskih preiskav*, 1944.

⁹¹ Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 444.

⁹² Milčinski, Mi pa nismo se uklonili, str. 444.

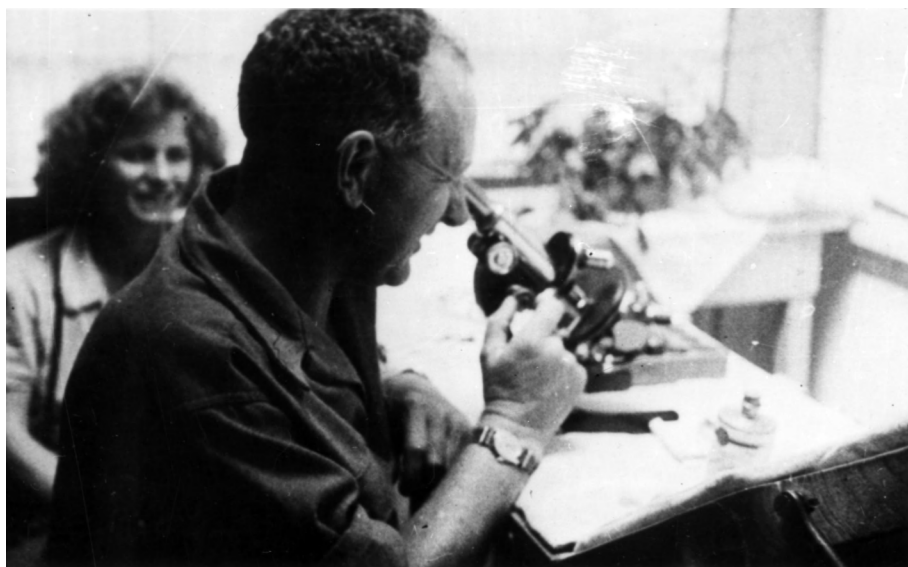
⁹³ *Slovenski medicinski slovar*, 5. izd., s.v. »Penicilin« in »Antibiotik«.

⁹⁴ *Encyclopaedia Britannica*, s.v. »Penicillin«. Borisov, *Zgodovina medicine*, str. 368–369. Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 99.

⁹⁵ Varl, *Preskrbovanje z zdravili*, str. 59–62, 69–71.

⁹⁶ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 264–265, 280.

⁹⁷ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 265.

Slika 8: Dr. Lindsay Rogers z mikroskopom v partizanski bolnici Zgornji Hrastnik (Foto: Janez Milčinski - Peter, julij 1944. Hrani: MNZS, inv. št. 1884/27).

angleške misije William Jones. Ob pogledu na tega ranjenca je ob navzočnosti dr. Pavla Lunačka - Igorja in Lojza Gunda obljubil, da bo prek radiograma poslal prošnjo za novo zdravilo, s katerim bodo lahko zdravili tega ranjenca in podobne primere. To zdravilo je bil penicilin, ki so ga zavezniki skupaj z drugim materialom odvrgli v naslednji noči. Dostavili so ga v bolnico Jelendol in ranjenec je ozdravel. To naj bi bila prva uporaba penicilina na Slovenskem, vendar še nima potrditve v arhivskem gradivu ali drugih spominskih virih.⁹⁸

Druga skupina virov postavlja prvo uporabo penicilina v bolnicah SCVPB in s tem tudi na Slovenskem v čas delovanja zavezniškega kirurga dr. Lindsayja Rogersa. Ta je julija 1944 prišel v Belo krajino in po seznanitvi z organizacijo sanitete avgusta 1944 prevzel vodenje novozgrajene bolnice Ajdovec v Kočevskem rogu. Skupaj z letalskimi pošiljkami sanitetnega materiala je prejel tudi penicilin.⁹⁹ S tem novim zdravilom se je seznanil že leta 1943, ko je deloval ob bojišču v severni Afriki, ter ga uporabljal tudi spomladi 1944 v partizanski bolnici v okolici Drvarja v Bosni.¹⁰⁰ V svojih spominih je opisal primer ranjenca, ki je bil sprejet v bolnico Ajdovec. Imel je poškodbo glave,

⁹⁸ Jarc, *Partizanski Rog*, str. 239, 265. Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 102–105.

⁹⁹ Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 99–102, 122–124.

¹⁰⁰ Rogers, *Partizanski kirurg*, str. 59, 152, 187, 211–212.

zaradi katere je oslepel. Dr. Lindsay Rogers je s svojimi bolničarji opravil kirurški poseg. Rano so oskrbeli in nanjo posuli penicilin, s katerim so ranjenca zdravili tri dni. Čez 15 dni se mu je delno povrnil vid, po mesecu dni pa skoraj v celoti.¹⁰¹ Uporaba penicilina za zdravljenje ranjencev v bolnici Ajdovec se septembra in novembra 1944 omenja v pisnih opisih zdravljenj. Manjše količine penicilina je dr. Lindsay Rogers 19. julija 1944 prinesel tudi v bolnico Zgornji Hrastnik, kjer je to zdravilo avgusta in septembra 1944 uporabljal dr. Janez Milčinski - Peter za zdravljenje nekaterih ranjencev v tej bolnici.¹⁰²

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

AS – Arhiv Republike Slovenije

AS 1860, Fond Slovenske vojne partizanske bolnišnice, 1942–1987.

MNZS – Muzej novejšje zgodovine Slovenije

MNZS ZOPD, Zbirka osebnih podatkov in dokumentov, š. 3, dr. Janez Milčinski - Peter.

Objavljeni viri

Novak, Jože, ur. *Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945*. Knjiga 1. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982.

Novak, Jože, ur. *Zbornik dokumentov in podatkov sanitetne službe v narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945*. Knjiga 2. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1983.

Partizanski zdravstveni vestnik, glasilo sanitetnega odseka Glavnega štaba NOV in POS.

Maj 1944, št. 5. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-WBWKFSH> (Dostop: januar 2022).

Šivic, Albin, ur. *Hronike o radu sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945. Slovenija*.

XI. Sveska. Beograd: Vojnomedicinska akademija, odeljenje vojnog saniteta, 1967.

¹⁰¹ Rogers, *Partizanski kirurg*, str. 211–212. Štangelj, *Bolnica Ajdovec*, str. 99–102. Kalinšek, *Zdravljenje ranjencev*, str. 80–81.

¹⁰² Milčinski, *Mi pa nismo se uklonili*, str. 417–418. Šegedin, *Slovenska centralna vojno partizanska bolnišnica*, str. 94–95. Mikuž, *Oris partizanske sanitete*, str. 163. AS 1860, š. 19, Kartotečni listi. Šivic, *Hronike o radu sanitetske službe*. »Milčinski: Kronika bolnišnic in šol«, str. 337.

Spletni vir

Encyclopaedia Britannica, s.v. »Penicilin«. <https://www.britannica.com/science/penicillin>
(Dostop: januar 2022).

Literatura

- Borisov, Peter: *Zgodovina medicine*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.
- Čepič, Zdenko in Damijan Guštin: *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Černič, Mirko: *Zdravstveni priročnik*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1951.
- Ferenc, Mitja: *Baza 20 in bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik*. Maribor: Obzorja, 1992.
- Grosman, Božena: *Nekoč je bilo*. Ljubljana: Borec, 1967.
- Grosman, Božena: *Partizanska zdravnica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1985.
- Jarc, Janko: *Partizanski Rog*. 2. izdaja. Maribor: Obzorja, 1977.
- Kalinšek, Ivan. *Zdravljenje ranjencev v SCVPB*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975.
- Konjajev, Zora: *Zvestoba Hipokratu. Spomini in pričevanja partizanskega zdravnika dr. Luke akademika Franca Novaka (1908–1999)*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, 1999.
- Lenček, Mirko: Med ranjenci. O življenju v SCVPB - Slovenski centralni vojno-partizanski bolnici v Kočevskem rogu. *Borec*, 16, 1965, št. 4, str. 438–444.
- Lunaček, Pavel: Kako sem prišel v partizane. *Slovenski zbornik 1945* (ur. Juš Kozak). Ljubljana: DZS, 1945, str. 115–130.
- Lunaček, Pavel - Igor: Naše partizanske bolnišnice. *Spomini na partizanska leta* (ur. Ferdo Godina). Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1946, str. 131–139.
- Marguč, Maša: *Zdravnik iz Dolenjskih Toplic, dr. Konstantin Konvalinka*. Dolenjske Toplice: Kulturno kongresni center, 2011.
- Mikuž, Metod: *Oris partizanske sanitete na Slovenskem*. Ljubljana: Borec, 1967.
- Milčinski, Janez - Peter: Mi pa nismo se uklonili ... *Poslanstvo slovenskega zdravnika* (ur. Franjo Smerdu). Ljubljana: Slovenska matica, 1965, str. 402–503.
- Pavlin, Mile: *Zdravstvo med našim osvobodilnim bojem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1980.
- Ravnihar, Božena: Oris razvoja Slovenske centralne vojno partizanske bolnišnice – SCVPB v Rogu. *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*. Ljubljana: Zdravstveni vestnik. Glasilo slovenskega zdravništva, 1973, str. 73–86.
- Rifelj, Matej, Jože Saje, Blaž Štangelj: *Zdravljeni v zavetju gozda: partizanske bolnice v Kočevskem rogu. Katalog razstave*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2017.
- Rogers, Lindsay: *Partizanski kirurg*. Prevedla Alenka Puhar. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.

- Slovenski medicinski slovar*. 5. izdaja. Ljubljana: Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani in Zdravniška zbornica Slovenije, 2014.
- Šegedin, Ruža: Slovenska centralna vojno partizanska bolnišnica na Rogu. *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*. Ljubljana: Zdravstveni vestnik. Glasilo slovenskega zdravništva, 1973, str. 87–98.
- Štangelj, Blaž: *Bolnica Ajdovec v Kočevskem rogu in njen kirurg dr. Lindsay Rogers*. Magistrsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2020.
- Štangelj, Blaž: *Bolnica Jelenbreg – postojanka Slovenske centralne vojno partizanske bolnice*. Diplomsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2016.
- Varl, Janez: Preskrbovanje z zdravili in medicinskim priborom partizanskih enot in bolnišnic na teritoriju VII. korpusa na Dolenjskem in Notranjskem. *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*. Ljubljana: Zdravstveni vestnik. Glasilo slovenskega zdravništva, 1973, str. 59–72.
- Zupan, Jože, ur.: *Dr. Pavel Lunaček, ob stoletnici rojstva*. Ljubljana, Šentrupert: Karantanija in OŠ dr. Pavla Lunačka, 2000.
- Zupanič Slavec, Zvonka: *Zgodovina zdravstva in medicine. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija*. Ljubljana: Slovenska matica, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2017.

Viri fotografij

Muzej novejšje zgodovine Slovenije (MNZS), Ljubljana.
Zasebni arhiv avtorja.

The Slovenian Central Military Partisan Hospital

The Slovenian Central Military Partisan Hospital (SCVPB) was a set of hospitals that operated under a single administration in Kočevski Rog during the Second World War. Its origins date to June 1942, when Dr Pavel Lunaček set up the first partisan hospital on Daleč Hrib Hill, where wounded members of the Slovenian resistance (Partisan) movement were treated. The hospital was set up in a forester's cabin, marked on military maps. In August 1942, the Italian army found the hospital on Daleč Hrib Hill abandoned. After that, most hospitals built in Kočevski Rog were well hidden, with their safety crucially resting on keeping their operations clandestine. A number of ingenious measures were carried out to conceal hospital facilities and trails leading to them. Each hospital consisted of several wooden cabins, such as a hospital ward, a doctors' office, and a kitchen. Additional cabins were built when necessary. From its

humble beginnings in 1942, the SCVPB grew and developed in medical, personnel, organisational, and facilities terms. Surgical treatment of the wounded was initially carried out in modest conditions and in full view of the other patients in the hospital ward. In 1944, some hospitals (starting with that of Zgornji Hrastnik) constructed wooden surgery cabins and equipped them with wooden operating tables. These hospitals then became surgical bases to treat seriously wounded. That same year, a bacteriological testing station was set up at Zgornji Hrastnik to conduct microscopic analyses of urine samples, blood and pus smears, and various kinds of swabs. The laboratory test results helped in the treatment of these patients. The SCVPB also provided care to pregnant women. A total of 54 babies were born in its four hospitals, most of them at Spodnji Hrastnik, where a well-hidden and properly equipped maternity ward was built in the spring of 1944. Furthermore, the SCVPB treated patients with infectious diseases and built a hospital for convalescents. Although the differentiation of hospital wards enabled better specialised treatment, it could not be implemented consistently because of the large number of new patients and the associated measures to ensure the secrecy of hospital operations. From the second half of 1944 onwards, Dr Vasily Timofeyevich Leonov, a surgeon from the Soviet military mission, and Dr Lindsay Rogers, a surgeon from the British military mission, worked at the SCVPB. They helped to improve the surgical treatment of the wounded and trained the Partisan doctors. The British medical aid shipments supplied the Partisan hospitals in Kočevski Rog with a new medicine, the antibiotic penicillin, which came to be called the miracle drug due its high effectiveness in treating wounds.